

УДК 331.101.262

Потьомкіна О.В., к.е.н., доцент

Луцький національний технічний університет

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ» В РІЗНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕОРІЯХ

У статті проаналізовано сутність поняття «людський капітал» різними науковими школами класичного, неокласичного та альтернативного напрямку і окремими науковцями, зокрема. На цій основі систематизовано погляди різних науковців за змістовними характеристиками та визначені ключові елементи, які формують людський капітал. Запропоновано власне бачення досліджуваної категорії, яке базується на багаторівневому підході та виокремлено основні його складові.

Ключові слова: людський капітал, економічна теорія, розвиток, багаторівневий підхід.

Потёмкина Е.В.

СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ «ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ» В РАЗНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕОРИЯХ

В статье проанализировано сущность понятия «человеческий капитал» различными научными школами классического, неоклассического и альтернативного направления и отдельными учеными, в частности. На этой основе систематизированы взгляды разных ученых по содержательным характеристикам и определены ключевые элементы, которые формируют человеческий капитал. Предложено собственное видение исследуемой категории, которое базируется на многоуровневом подходе и выделены основные его составляющие.

Ключевые слова: человеческий капитал, экономическая теория, развитие, многоуровневый подход.

Potomkina E.

ESSENCE OF THE CONCEPT OF «HUMAN CAPITAL» IN VARIOUS ECONOMIC THEORIES

In the article the essence of the concept of «human capital» different schools of thought classical, neoclassical and alternative direct and individual scientists in particular. On this basis systematized views of different scientists on content characteristics and identified key elements that shape human capital. An own vision of the studied categories, based on multi-level approach and singled out its main components.

Keywords: human capital, economics, development, multilevel approach.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Сучасний етап господарювання, що характеризується системними змінами в країні, використовує такі постулати теорії людського капіталу, які визнають людину як об'єкт капітальних вкладень, що у подальшому приносять дохід як його власнику, так і підприємству, регіону та державі. Тому сутність поняття людського капіталу викликає інтерес упродовж функціонування вітчизняної економічної системи, оскільки постійно змінне середовище висуває нові вимоги до його носія – людини і потребує її неперервного розвитку. В основу розвитку людського капіталу покладено методичні підходи, які базуються на визначенні його сутності, критеріїв кількісних і якісних показників та методів оцінки впливу на ефективність господарювання. Існує безліч підходів до категорії «людський капітал», що спонукає до переосмислення сутності даного поняття, розуміння її складових з позицій впливу на економічний розвиток регіонів і країни. Виходячи з концептуальної передумови, що людина перебуває в епіцентрі суспільного розвитку, є потреба у вивченні теоретичних аспектів формування людського капіталу, форм його прояву та

управління ним з метою ефективного його використання та забезпечення розвитку економіки регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення проблеми. Виникнення і розвиток теорії, де людина визнавалась капіталом припадає на кінець 1950-х – поч. 1960-х років, яка представлена у роботах економістів чиказької школи Т. Шульца [1] та Г. Беккера [2]. Однак її фундаментаторами можна вважати наступних вчених: В. Петті [3], А. Сміта [4], Д. Рікардо [5], К. Маркса [6], Ф. Ліста [7], Л. Вальраса [8], Дж. Маккулоха [9], А. Маршалла [10], І. Фішера [11], С. Фішера, Р. Дорнбуша, Р. Шмалензі [12], Дж. Кендріка [13], М. Блауга [14]. Також аспекти формування та розвитку людського капіталу розглядалися Ф. Тейлором [15] і його послідовниками, зокрема, – Ф. Гілбертом та Л. Гілберт [16]. Сучасна теорія людського капіталу знайшла відображення в роботах багатьох учених, до яких належать: А. Добринін, С. Дятлов [17], М. Критський [18], В. Андріанова [19], В. Антонюк [20], Б. Генкін [21], А. Соколова, В. Чекаловець [22] І. Журавльова [23], Т. Кір'ян [24], А. Грішнова, Л. Тертична [25], Р. Капелюшніков [26], В. Ковалевська [27] та інші.

Проте окремі елементи, що формують людський капітал, не достатньо систематизовані та формалізовані для визначення їх впливу на економічне зростання регіонів і країни. Отже, виникає інтерес до вивчення сутності поняття «людський капітал» і форм його прояву в сучасних економічних умовах, що обумовлює вибір та актуальність дослідження.

Цілі статті. Метою дослідження є вивчення сутності поняття «людський капітал» в різних економічних теоріях і визначення форм його прояву та ролі у розвитку вітчизняної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У нинішніх умовах вітчизняної економіки, на господарювання якої впливають процеси глобалізації, посилюється конкурентна боротьба, змінюються підходи до розуміння ролі людського капіталу, який матеріалізується у новітніх технологіях і визначається сукупністю продуктивних якостей його носія – людини. Розглядається використання «економічних ресурсів» людини як носія знань, кваліфікації, досвіду та інформації в реалізації сучасних механізмів господарювання, які здатні забезпечити економічне зростання [28]. Тому вивчення сутності поняття «людський капітал» необхідне для визначення його складових з метою подальшого впливу на економічне зростання регіонів і країни. Для цього були зроблені спроби узагальнити існуючі теоретичні підходи та практичний досвід в умовах економічної нестабільності, що дало можливість визначити фактори впливу на формування людського капіталу у забезпеченні розвитку регіонів і країни.

Дослідження передбачає вивчення теоретичних підходів до питання сутності людського капіталу різними економічними школами, що дасть можливість зрозуміти їх спрямування у даній проблемі і більш чітко сформулювати сутність людського капіталу. В економічній літературі не тільки по-різному розглядають людський капітал, але і з різних позицій підходять до визначення цієї категорії. Якщо в одних випадках мова йде про зміст поняття, то в інших – розкриваються форми існування людського капіталу. Виходячи з цього, розглянемо підходи класиків, неокласиків та представників альтернативних шкіл до даної категорії.

Так, ряд вчених (Ф. Ліст, В. Бейджот, А. Маршалл, Дж. Міль [8; 10, 29]) ігнорують ідею включення самої людини з її природними здібностями до категорії капіталу. При цьому вони схильні розглядати однією зі складових капіталу чи багатства людські знання або прагнення до багатства. На основі такого підходу виникли традиційні визначення поняття «людський капітал», серед яких і визначення Г. Беккера. Інші наукові школи, представниками якої є: Л. Вальрас, Дж. Маккулох, І. Фішер [8; 9; 11], визнають приналежність самої людини з її природними якостями до капіталу, оцінюють людину як елемент капіталу. Внаслідок їх трактувань виникли так

звані альтернативні або розширювальні теорії людського капіталу. Вперше ввів поняття «людський капітал» Т. Шульц і пояснив його, як наявний запас знань, здібностей і мотивацій, а інвестиціями у нього є освіта, накопичення виробничого досвіду, зміцнення здоров'я, географічна мобільність, запас інформації [1]. За Г. Беккером, при прийнятті рішень про вкладення коштів в освіту їх власники порівнюють очікувану віддачу від таких вкладень з прибутковістю альтернативних інвестицій (відсотками за банківськими рахунками, дивідендами від цінних паперів тощо) [2].

На думку Дж. Кендріка, капітал – це «здатність протягом визначеного періоду створювати певний продукт і дохід, включаючи неринкові форми доходу» [13]. Р. Капелюшников досліджує людський капітал як «запас знань, здібностей і мотивацій кожного, оскільки формування їх вимагає вкладення коштів за рахунок поточного споживання, але при цьому вони стають джерелом підвищення продуктивності та заробітної плати в майбутньому» [26].

Аналогічно А. Грішнова і Л. Тертична визначають людський капітал як «економічну категорію, яка характеризує сукупність сформованих і розвинених в результаті інвестицій продуктивних здібностей, особистих якостей і мотивацій індивідів, що перебувають у їх власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів свого власника, прибутку підприємства та національного доходу» [25].

За визначенням В. Близнюка, це «система характеристик, які визначають здатність людини до творчої праці з метою створення товару, послуг, доданої вартості» [30]. На думку М. Крітського дана категорія виступає як загальна конкретна форма життєдіяльності, акумулює здібності і є підсумком історичного руху суспільства до його сучасного стану [18]. Дятлов С. А. дав визначення людському капіталу як «сформованому у результаті інвестицій і накопиченому людиною певного запасу здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, які цілісно використовуються в суспільній сфері, сприяють продуктивності праці і виробництва, і тим самим впливають на зростання доходів людини» [17].

На думку В. Андріанової, людський капітал являє собою вартісне вираження витрат на формування здоров'я (від народження до активної діяльності), на придбання знань, досвіду, кваліфікації, підвищення культури поведінки в суспільстві. Він протягом його використання зношується і вимагає відновлення за рахунок оплати праці і оздоровлення [19].

В. Антонюк в структурі людського капіталу на мікрорівні виділяє чотири складових: знання і продуктивні здібності, здоров'я, мотивацію і мобільність [20]. Б. Генкін розглядає людський капітал як сукупність освіти, охорони здоров'я, здібностей, професійної мобільності [21]. А. Соколова, В. Чекаловець розуміють під людським капіталом запас знань, здоров'я, навичок, досвіду, які використовуються індивідом для отримання доходу. Вони вперше розглядають його з позицій можливостей зношення і пропонують розрахунок його амортизації [22]. І. Журавльова вважає людський капітал основним чинником розвитку суспільства, і тому стратегія підприємства щодо інвестування в людський капітал – це «стрижень, навколо якого концентруються всі напрями управління людським капіталом» [23]. В. Ковалевська вважає, що людський капітал – це сформований у результаті інвестицій і накопичений певний рівень здоров'я, знань, здібностей, мотивації, енергії, культурного розвитку як конкретного індивіда, групи людей, так і суспільства в цілому [27]. Т. Кір'ян дає наступне визначення людського капіталу – «це соціально-економічна категорія, похідна від таких категорій як робоча сила, трудові ресурси, трудовий потенціал, людський фактор, і людські ресурси [24]. Тому провівши дослідження підходів різних наукових шкіл до даної категорії, можна виділити їх основні змістовні характеристики з метою систематизації і подальшого вивчення у впливі на розвиток вітчизняної економіки регіонів і країни в цілому (табл.1)

Таблиця 1

Підходи вчених та змістовні характеристики поняття «людський капітал»

Автор і джерело	Змістовні характеристики
Підходи вчених до складових людського капіталу в рамках класичної теорії	
У. Петті [3]	Виробничі здібності
А. Сміт [4]	Знання, навички, досвід і здібності, які є у людини
Дж. Мілль [29]	Набуті людиною здібності, реалізовані через працю
Д. Рікардо [5]	Якість праці людини
К. Маркс [6]	Фізичні та духовні здібності людини для виготовлення споживчої вартості
Ф. Ліст [7]	Спадкові та набуті якості та здібності людини
Підходи вчених до складових людського капіталу в рамках неокласичної теорії	
А. Маршалл [10]	Сила, здібності та навички людини
Т. Шульц [1]	Знання
Г. Беккер [2]	Інвестиції в освіту, підготовку на виробництві, охорону здоров'я, міграцію
І. Фішер [11]	Фізичні, психологічні, світоглядні, суспільні, культурні якості і здібності
Підходи вчених до складових людського капіталу в рамках альтернативних теорій	
С. Фішер, Р. Дорнбуш, К. Шмалензі [12]	Природні здібності і талант людини, а потім – освіту і кваліфікація
Дж. Кендрік [13]	Втілений в людях матеріальний і нематеріальний капітал
А. Добринін, С. Дятлов [17], М. Крітський [18]	Запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій
В. Андріанова [19]	Здоров'я, знання, досвід, кваліфікація, культура і поведінку в суспільстві, зношуються в процесі використання
В. Антонюк [20]	Знання і продуктивні здібності, здоров'я, мотивація і мобільність
Б. Генкін [21]	Сукупність освіти, охорони здоров'я, здібностей, професійної мобільності
А. Соколова, В. Чекаловець [22]	Запас знань, здоров'я, навичок, досвіду, які використовуються індивідом для отримання доходу
І. Журавльова [23]	Інвестування як основа в системі формування та управління людським капіталом
Т. Кір'ян [24]	«робоча сила», «трудові ресурси», «трудовий потенціал», «людський фактор» і «людські ресурси»
А. Грішнова, Л. Тертична [25], Р. Капелюшніков [26], В. Ковалевська [27]	Здоров'я, знання, навички, здібності, мотивації, які сприяють зростанню доходів свого власника, прибутку підприємства та національного доходу в цілому
В. Близнюк [30]	Здатність людини до творчої праці з метою створення доданої вартості

Ретроспективний аналіз розвитку теорії людського капіталу показує наявність можливостей аналізувати людський капітал з різних позицій і робити висновки, що економічна ситуація яка домінувала у ХХ ст. на перший план в досягненні зростання національного багатства висувала матеріальні ресурси. І тільки з середини ХХ ст. починається вирішення проблеми економічного зростання з урахуванням нематеріальних активів, тобто придбанням людиною досвіду, знань, умінь, мотивацій. Саме ж поняття «людський капітал» піддавалося редагуванню в останні роки, проте його суть не змінювалася, а тільки ускладнювалося шляхом включення в опис людського капіталу більшої кількості факторів, що визначають його якісний розвиток.

Провівши дослідження, що стосуються підходів до терміну «людський капітал» та історії розвитку її концепції, можна зробити наступні узагальнення: основним у розумінні цього поняття є визначення зв'язку людини, набутих нею знань і досвіду, які в сучасних умовах ідентифікуються з капіталом та досягненням ефективності господарювання вітчизняної економіки. У ході проведених досліджень встановлено, що людський капітал – це сформований і накопичений людьми (людиною) певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, цілеспрямовано використовується в

певній сфері, забезпечуючи при цьому зростання доходів його власника (регіонів та держави в цілому).

Також, узагальнивши погляди вчених щодо змісту поняття «людський капітал», здійснено спробу представити авторське бачення його сутності на основі багаторівневого підходу. Людський капітал – це сукупність, природних здібностей і здоров'я людини, надбаних досвіду і знань; культури та менталітету, закладених в процесі виховання, а також сформованих за рахунок інвестицій і власних дій, рівень освіти, навичок, кваліфікації, в результаті взаємодії і використання яких забезпечується зростання доходу його власника на всіх рівнях (особистісному, підприємства, регіону та країни).

Висновки. Отже, на основі аналізу визначено, що розвиток теорії людського капіталу обумовлений сучасними тенденціями суспільного розвитку, а це передбачає включення все більш широкого спектру здібностей і якостей людини в господарську діяльність, переорієнтація на якісний рівень діяльності людини і повну реалізацію її творчого потенціалу в умовах зростання ризиків екологічного, соціально-економічного, міжетнічного характеру, що загрожують збереженню рівноваги в світовому господарстві.

Концепція людського капіталу, яка відкрито визнає активну і провідну роль людини у господарському процесі, а також підкреслює значення знань, досвіду, здібностей, мотивації та інших характеристик особистості для економічного розвитку, в останні роки одержала новий імпульс розвитку. Що означає визнання здібностей людини капіталом, тобто цінністю, яка приносить дохід. Специфічною складовою даного капіталу, без урахування якої потенціал людини не здатний реалізуватися, є наявність індивідуальних характеристик конкретної особистості, а саме: можливостей, поведінки, потреб, бажань, які можуть бути виражені співвідношенням результатів та капіталовкладень, які спричинили цей результат.

Список використаних джерел:

1. Schultz T. Capital formation by Education / Theodore Schultz // Journal of Political Economy. – 1960. – № 6. – P. 571-583.
2. Becker Gary S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education / Becker Gary S. – University of Chicago Press; Third edition, 1993. – 390 p
3. Петти В. Экономические и статистические работы / Вильям Петти. – М. : Директ-Медиа, 1940. – 82 с.
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – Кн. I-III. – М. : Наука, 1992. – 572 с.
5. Рикардо Д. Сочинения. Т. 1: Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо – М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. – 360 с.
6. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс; пер. И. И. Скворцова-Степанова. – Т. I. Кн. I. Процесс производства капитала. – М. : Политиздат, 1978. – 907 с.
7. Лист Ф. Национальная система политической экономии / Ф. Лист.; пер. С нем. К. Трубникова. – СПб., 1891. – 452 с.
8. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии / Л. Вальрас. – М., 2000. – 448 с.
9. Mc Culloch John Ramsay. The Principles of Political Economy, with some Inquiries respecting their Application. 5th ed. (Edinburgh: Adam and Charles Black, 1864)// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oll.libertyfund.org/titles/2514>
10. Маршалл А. Принципы политической экономии : в 3 книгах / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1984. – Кн. 3. – 352 с.
11. Fisher I. The Nature of Capital and Income / I. Fisher. – L., 1927. – P. 51-52.
12. Фишер С. Экономика / Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. ; пер. С 28зд2828. Со 2-го 28зд. – М.: Дело, 1998. – 864 с.
13. Кендрик Дж. Совокупный капитал США и его формирование. – М. : Прогресс, 1978. – 274 с.
14. Блауг М. Экономическая история в ретроспективе / М. Блауг. – М. : Дело Лтд, 1994. – 720 с
15. Тейлор Ф. У. Принципы научного менеджменту / Ф. У. Тейлор. Пер. 3 анг. – М. : Контроллинг, 1991. – С. 14.
16. Гильбрет Ф., Гильбрет Л. Изучение движений, как способ повысить производительность при всякой работы / Пер. 28зд28 28зд28. А. В. Панкина, препод. Михайловск. Артил. 28зд2828. и горн. Инж. Л. А. Левенстерна, 1913. – 112 с.
17. Дятлов С. А. Основы теории людського капіталу / С. А. Дятлов. – СПб. : Изд-во СПбУЕФ, 1994. – 160 с.
18. Критський М. М. Людський капітал / М. М. Критський. – Л. : Вид-во ЛДУ, 1991. – 120 с.
19. Андріанова В. В. Розрахунок людського капіталу підприємств / В. Андріанова // Економіка і управління. – 1998. – №2. – С. 4-6.
20. Антонюк В. Основні напрями зміцнення соціально-економічних основ формування людського капіталу в Україні / В. Антонюк // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 2. – С. 39-45.

21. Генкін Б. М. Економіка і соціологія праці: [навч. Для вузів] / Б. М. Генкін. – 7 вид. – М.: Норма, 2007. – 448 с.
22. Соколова А. С. Економічні основи формування людського капіталу на морському транспорті: Дис ... канд. Екон. Наук: 08.07.04 / Одеський національний морський ун-т. – О., 2005. – 283 с.
23. Журавльова І. В. Управління людським капіталом підприємства / І. В. Журавльова, А. В. Кудлай. – Х. : ХНЕУ, 2004. – 284 с.
24. Кір'ян Т. Людський капітал в історії економічної думки / Т. Кір'ян // Економіка України. – 2008. – № 9. – С. 64-73.
25. Грішнова О., Тертична Л. Економічна природа і значення категорії людський капітал / А. Грішнова, Л. Тертична // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 7. – С. 33-37.
26. Капелюшніков Р. І. Сучасні буржуазні концепції формування робочої сили (критичний аналіз) / Р. І. Капелюшніков. – М. : Наука, 1981. – 287 с.
27. Ковалевська В. Регулювання якості робочої сили в системі управління людськими ресурсами: автореф. Дис. Канд. Екон. Наук: 08.00.07 / В. Ковалевська; Донець. Нац. Ун-т. – Донецьк, 2009. – 20 с.
28. Перепелиця Н. В. Людський капітал у трансформаційній економіці: Зміст та основні напрямки формування [Текст]: автореф. 29зд29 ... 29зд2929. Екон. Наук: 08.01.01 / Перепелиця Наталя Валентинівна; Харківський національний ун-т 29зд. В.Н.Каразіна. – Х., 2005. – 18 с.
29. Міль Дж. Основы политической экономии / Дж. Миль. – М. : Прогресс, 1980. – Т.1. – 495
30. Близнюк В. Людський капітал як фактор економічного розвитку (еволюція методологічних підходів та сучасність) / В. Близнюк // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С. 64-78.

Рецензент д.е.н., професор Вахович І.М.